

ישראל אלטר גרובייס

הסתגרות הרבי: פייק מיתוס

במשך שנים רבות נבנה מיתוס בדוי על הרבי מקוצק. בחינת העדויות ההיסטוריות לאשורן מפריכה את סיפור ההסתגרות ומראה כי הרבי המשיך להיות מנהיג חסידי פעיל גם בשנותיו האחרונות. מאה ושישים שנים לפטירתו

מאה

צילום: עזרא לנדאו, "ראש לשועלים", ירושלים 2014

ושישים שנה חלפו השבוע מפטירתו, ועדיין

סיפור חייו של הרבי מקוצק הוא מהמרתקים והמסקרנים שבתולדות החסידות. מחקרים נכתבים, ספרים מודפסים ומתורגמים, והסקרנות רק הולכת וגוברת.

אבל לרגעים נדמה ששני אדמו"רים מקוצק היו בעולם: האחד הוא רבם של אלפי חסידים, שכל דמותו מחייבת יראת שמים; והשני הוא דמות שבראו חוקרים וסופרים, שעשו להם "שרף" בצלם האמן המיוסר של המאה ה-19. הללו העניקו לו תכונות ניטשיאניות, בזקו עליו שברירי תיאורים פילוסופיים, והמהדרים הוסיפו גם תסביכים נפשיים של הוגה "אקזיסטנציאליסט" ש"אמרותיו החלו לצלצל כמו אפוזיזמים חריפים, שהבריקו בתביעה עמוקה, ובהקו מחכמה אנושית".

ההבדל הבולט בין שתי הדמויות הוא שעל הרבי מקוצק החסידי מדברים בדרך ארץ. כבן לדורות של חסידים, תמיד ידעתי שלא כל הרוצה ליטול את השם קוצק רשאי. ודאי לא מי שלא זיכך את עצמו בדרגות של זיכוך. לעומת זאת, על הרבי מקוצק המחקרי כל אחד רשאי לומר מה שעולה בדעתו.

שניים אוחזים ברבי

קבריהם של הרבי מקוצק ומשפחתו, ראשית המאה ה-20

צילום: באדיבות מכון זכרון קהילות

עננה המרחפת מעל שתי הדמויות היא סיפור "הסגירה" המפורסם. זוהי תקופת חייו האחרונה של הרבי, שהיא כנראה המרתקת ביותר. מבחינת תאבי ההתרחשות, נקודת השיא שבה היא רגע הפרישה ה"דרמטי" של התלמיד רבי מרדכי יוסף מאיז'בצה.

הכול החל בסביבות שנת ת"ר. באותה שנה, לגרסת החסידים, עשה הרבי מקוצק כמה שינויים

ישראל אלטר גרובייס הוא עורך בשבועון החרדי

'משפחה' ומתמחה בהיסטוריה החסידית בפולין שבין שתי המלחמות

באופן הנהגתו. בעיקר בוטלה קבלת הקהל בזמנים קבועים ומסודרים. מעתה לא היה זמן רשמי לקבלת קהל בעניינים אישיים. גם עריכות השולחן לא היו קבועות. החסידים ראו בכל זה שיעור חסידות אחד ארוך שמלמד אותם לחדול

מה"מלומדה" בחסידות. הם פירשו את ההסתגרות הזאת כתביעה עצמית להיות ראויים יותר, להעמיק ולנבור בקרביים.

ההסתגרות הזאת הולידה בקרבם רגשות אהבה, וגעגועים, וכמובן שיפור המעשים. הנה למשל תיאור מכמיר לב שהשתמר בידנו מהחסיד רבי משה יחיאל פיהאלץ, בהקדמת ספרו "משענת משה":

כי סהדי במרומים, אשר זה כמה שנים אשר לא עזבתי מחשבתי כמו רגע מאת אדמו"ר, ולא נתקו מורשי לבבי מאתו באיזה שעות, כי אם לבבי תמיד קשורה בחבלי אהבה בו ותמונתו לנגדי, לשמוע בקולו ולעבוד עבודת ה' היא עבודתו, ולעשות כמבוקשו.

אבל לרבי מקוצק ולחסידיו מעולם לא חסרו אויבים – מבית ומחוץ. אלו מיהרו לנצל את השמועות הקלושות ולנפחן כהוגן. מי שקרא ולו ספר אחד על הרבי מקוצק כבר בא לאגדה מוכנה. "הסגירה" היא עובדה קיימת. וכשרבי מתחיל להתבודד בחדרו, חייבים להוסיף קצת פואטיקה ועוד קצת צבע.

הנה למשל תיאורו של הסופר יצחק יהודה טרונק באפוס שלו "פולין" (ח"א, עמ' 125; התרגום מידידי שלי):

על שנות "הסגירה" של הרבי מקוצק הילכו שמועות פרא. היו מספרים שבאותו חדרון שבו הסתגר, אף פעם לא ניקו את הרצפות. בתוך החדר התרוצצו חולדות מגודלות, מפוטמות ודשנות מחופש ומנוחה. לצדן שרצו צפרדעים בגוון אפור שניתרו מסביב לרבי הבודד, כמו כלבי שמירה מאולפים.

מובן מאליהם שהחסידים היו אומרים שהיצורים האומללים הללו הם ללא ספק נשמות מגולגלות של חסידים חוטאים שנפטרו מן העולם, שהתגלגלו ובאו לקוצק לבכות את רוע מצבן ולבקש "תיקון".

עד כדי כך הפכו החולדות והצפרדעים לבני־בית

בחדר, שכאשר הקוצקאי היה מתיישב לאכול את

ארוחתו היחידה בשתיים אחר חצות לילה (אגב,

מאכלו היה צריך להתבשל 24 שעות, כדי לסלק ממנו כל טעם ושמנוניות. בצלחת הייתה נותרת חתיכת בשר צמוקה ויבשה), היו העכברים והצפרדעים נקבצים

מסביב לרבי, מציצים לתוך עיניו, צווחים ומציצים,

והוא היה זורק לעברם רצועות מהלחם.

ואותן חולדות חצופות היו גם זוללות חתיכות מה-

קפוטה של הרבי ואפילו הרשו לעצמן לנגוס בפניו.

אף אחד לא הורשה לסלק את הבריות הדוחות האלו. הרבי היה גוער מאוד במי שנגע ב"שכניו".

קשה להסביר עד כמה התיאור הזה מבעית ודוחה את לבו של מי שנולד להורים חסידיים. ודאי כאשר אחרי כל הפירוט הפלסטי הזה, טרונק עצמו מסתייג: "אינני יודע כמה אמת מציאותית ישנה בתיאור הפואטי הזה", אלא שלטעמו בכל זאת יש כאן שיקוף של יחסו של הקוצקאי לעולם ולאנושות.

השאלה היחידה שעכשיו נותרה למחקר ולסיפורת לברר היא מה באמת קרה? וכאן הדמיון והחירות הספרותית הולכים פרא. שלל מילים כמו ייאוש, מיזנתרופיה ואפילו רצון לרפורמה ביהדות נכתבו מאז והפכו ל"אמת" היסטורית שאין צורך להוכיח אותה. גם אם כל הנתונים יכחישו. אז מה בעצם היה בקוצק - חולדות ועכברים, משברים ודיכאונות, או שמחה ורוממות רוח, חסידים ועבודת השם? תלוי על איזו קוצק מדברים - זו המחקרית או החסידית.

האורות המשיכו לדלוך

מעט מדמותו האמתית של הרבי מקוצק נחשפת כעת בספר חדש ומרתק, "ממעונות אריות" מאת הרב אברהם פרישמן. אם הרבי קלונימוס קלמן מפיאסצ'נה חילק את תורת החסידות ל"תורה שבכתב" ו"תורה שבעל פה", כאשר החלק שבעל פה הוא זה שנשמר בפי החסידים הזקנים, הספר של פרישמן מקבץ גם את הכתב וגם את העל פה. מצד אחד עדויות חסידיות נדירות, ומאידך גיסא מסמכים דוקומנטריים נדירים שחוקרים מפולין סיפקו לו. לבד מהעובדה שמדובר בספר ראשון העוסק בתולדותיו של ה"שפת אמת" מגור, יש כאן גם פרק מיוחד על "הסגירה" בקוצק.

אגב העיסוק בדמותו של ה"אבני נזר", בא גם הפרק על בית חותנו – הרבי מקוצק. הסיפורים המשפחתיים שמובאים שם ממקורות נאמנים מנתצים את כל המיתוסים. הרבי מקוצק של החסידים הוא איש משפחה למופת, שמחנך את ילדיו הצעירים ודואג לחתנו הצעיר ומלמדו את דרך הלימוד הנכונה – באותן שנים שלדברי הסופרים הוא בכלל סגור עם עכברים ומחשב פילוסופיות אנטי-ממסדיות.

כך, למשל, למי שחושב שבקוצק של הסגירה כיבו את האורות, מומלץ להציץ בספרו של פרופ' מרצ'ין וודזינסקי מאוניברסיטת וורצלב, *Hasidism and Politics* (עמ' 290), שבו הוא מעתיק מסמך שנמצא ב-Archiwum Paustwowe. Plocku מדובר במסמך מטעם משרד הבריאות הפולני, לקראת ראש השנה 1852 (תרי"ב – ממש אמצע "הסגירה"). וכך מופיע שם (בתרגום חפשי):

עקב התפשטות מחלת הכולירה בימי הקיץ

העבר, נאלצים להטיל איסור על הפילגרי-

מה (=עלייה לרגל) הקיימת מדי שנה לקוצק,

כאשר התאספות של 5,000 איש מערי המדינה הרחוקים כקרובים עלולה לגרום להתפשטות המגפה.

זהו רק ניצוץ מהאווירה המיוחדת ששוררת בקוצק החסידית שמתאר הרב פרישמן. מדובר בבית מדרש שבו משוטטים ענקי רוח, שזוכים להיכנס לרובם לעיתים רחוקות, אבל מספיק להם דיבור אחד, או אפילו אנחה, כדי לשנות את כל מעשיהם.

כך, למשל, הוא מצטט עדות כתובה מרבה של ורשה, רבי יצחק פייגנבוים, שביקר בקוצק באותן שנים "סגורות". הוא מתאר את התשוקה הגדולה של החסידים הצעירים שמצטופפים ליד פתח חדר הרבי, שמא יזכו לשמוע איזה הגה מהבל פיו. באחד ממוצאי השבתות עמד שם גם הרב פייגנבוים. מאחורי הדלת נשמע קול הרבי מפזם "המבדיל בין קודש לחול". כשהגיע למילים "טהר טינוף מעשיי" - נעקרה אנחה מלבו של הרבי. האנחה הזו עוררה כזה רושם בקרב החסידים יותר משעות של טיש.

ויש גם תיאורים משיחות אישיות בקודש פנימה. כזו למשל עדותו של רבי מאיר לנדשטיין מוורשה, תלמידו חביבו של החידושי הרי"ם מגור, שבסביבות שנת תרט"ו נהג לנסוע לקוצק. בכל נסיעה היה הרבי משוחח עמו ודורש בשלום החידושי הרי"ם מגור. באחת הפעמים ביקש לברר האם כשהוא מחדש פלפול בשיעורו, ניכר על פניו הנאה כלשהי. וכשהשיב החסיד שרבו לומד מתוך ענווה ושברון לב, התפעל הרבי מקוצק ואמר: "אזוי, אזוי, איך האב נישט געוויסט אזוי ווייט" (כך, כך, ואנוכי לא ידעתי עד היכן הדברים מגיעים).

והנה תיאור אחרון, מזיכרונותיו של החסיד הקוצקאי – רבי בן ציון רבינוביץ, שהגיע לקוצק רק אחרי "הסגירה":

וסיפר, כי היה שם בקאצק בחור יתום בשם

אנשיל, ונכנס עם כמה מחבריו לחדר הרבי.

שאלם הרבי "מה הנכם רוצים?" ענו: "רוצים

אנו להיות יהודים". לקח הרבי הקדוש לידו

את חוטי ציציותיו והראה להם ואמר: "אתם

יהודים". אך הבחור לא ויתר ואמר: "זה כמצות אנשים מלומדה". אז קירבם הרבי והאריך

עמהם בדיבורים, ובסוף גדלו אלו הבחורים

ונהיו לחסידים מופלגים.

השפעה פוליטית רחבה

הפרק המפתיע ביותר בעדויות שמגיעות משנות "הסגירה" הוא ללא ספק זה שמתאר את מעורבותו הציבורית של הרבי מקוצק בהנהגת החיים היהודיים בפולין הקונגרסאית. בעוד שמתנגדיו מייחסים לו שלל תכונות והסתגרות, מסתבר שמצודתו של הרבי הייתה פרוסה על מינויי רבנים בערים ועל השתקת מחלוקות רחוקות.

הוא מזהיר את החסידים מביאליסטוק לשמור על כבודו של רבי יום טוב ליפמן, בעל ה"עונג יום טוב", בעקבות מריבה שהתקיימה בשנת תרי"ט. הוא גם מביע מורת רוח על התמנות מהר"ץ חיות לרב העיר קאליש בשנת תרי"ב, משום שלטעמו העיר הזו זקוקה למנהיג נחרץ יותר במלחמה נגד המשכילים. ויש גם מכתב מרתק משנת תרי"ג, שבו מפציר הגבאי – רבי הירש טומשובר – ברבי זאב וולף מסטריקוב להתמנות לרב העיר טשכנוב. "וסיפרתי הדברים פנימה (לפני הרבי מקוצק. י"ג) ואמר לי: באם הוא אמת, בל תעשה באופן אחר רק השתדל במכתבים לטשעכנאווי לקבל אותך לרב, ובודאי תפעול, והרבה זרזני על זה".

באותה שנה מתפנה כס הרבנות בקוטנא, ואנשי הקהילה באים לבקש מהרבי שיאיץ בתלמידו "חידושי הרי"ם" לקחת את עול הרבנות. עוד באותה שנה, עולה על הפרק הצעת רבנות קהילה זוואלין לתלמידו רבי חנוך העניך מאלכסנדר. גם כאן הרבי מתערב. והנה ציטוט ממכתב בנו, רבי דוד:

הנה כבוד אאמו"ר ציווה עלי לכתוב לכבוד

ידידי שמהנכון שיהיה כבוד מעלתו בכאן

קודם שיסע על הרבנות למשל, כי יש לו לדבר עם כבוד תורתו איזה דיבורים בענין זה. רק

יראה מעכ"ת לעשות בשכלו. יכתוב להם שנית שמוכרח להתעכב עוד, ושיסע דרך קאצק.

כמה שנים לאחר מכן, בתרט"ו, מתאמץ הרבי מקוצק למנות את רבי זאב נחום בורנשטיין לרב העיר ביאלה. בהמשך הוא מתערב ומסכל מינוי של הרב יעקב שווצר, בוגר בית הספר לרבנים בוורשה, שניסה להתמנות לרב העיר דוואהרט, בתמיכת טובי הקהל. הרבי נכנס לעובי הקורה ומציב מולו את רבי משה נחמיה הכהן מחסידי פשיסחה ומביא לבחירתו ברוב של 106 קולות מול 17.

לאור כל זאת עולה השאלה: כיצד נוצר מיתוס הסגירה? לחסידים הכול ברור. הנה ציטוט ממכתבו הנסער של גדול תלמידי קוצק, הרי"מ מגור (אז ורשה), ששיגר אז מכתב לרבה של פולטוסק רבי אלעזר הכהן שהיה גם הוא חסיד קוצק:

מכתבו קבלתי לעת ערב. שבת קודש הייתי בקאצק, וב' רוח' ה' הכל טוב. ג' שבתים היה יושב עם העולם. הקולות יצאו בודאי מזדים ארורים, אשר כקוץ מכאיב בעיניהם מה שיש בעולם הרוצים בתורת ה' ובעיר בראזין נגיד אחד דיבר סרה ועשו החסידים כמשפט הראוי לו, ונת' חייבו לשלם אלף זהובים. וב"ה פה לא נשמע עוד.

ויש גם הודאת נחתם על עיסתו. אחד הספרים שניפחו את מיתוס הסגירה הוא הרומן ההיסטורי המפורסם של יוסף אופטושו "אין פוילישע וועלדער" (ביערות פולין, תרגום: מ"ל ליפסון, 1921). בספרו של רבי פנחס זליג גליקסמן, "דער קוצקער רבי", מודפס מכתב שבו הודה אופטושו כי מדובר בבדיה (התרגום מיידיש שלי):

בענין קוצק יש לך טעות... אם לא שאני מאוהב בקוצ' קאי, לא הייתי רושם אודותיו... לא רק גרץ, אלא אפילו דובנוב לא מרשים אותי במבטו על חסידות. המשכ"י לים הנמיכו את החסידות. ברדיצ'בסקי ופרץ הגזימו... הם לא הכירו חסידות... האם רציתי לתאר את קוצק, לא! רציתי לתאר את קוצק שלי! שתדע אדון גליקסמן, ששם, במקום שמסתיימת עבודתו של ההיסטוריון, מתחילה עבודתו של המבקר, ובמקום שמסתיימת עבודת המבקר, מתחילה עבודתו של האמן. אני רציתי לתת את קוצק שלי, וזה מה שעשיתי. קוצק, הייתה בשבילי רק תמה... זה לא משנה האם כך היה או אחרת. מה שחשוב זאת צורת הכתיבה. שאני בכתיבתי בראתי דמויות. ואת זה עשיתי.

התבודדות בתוך הבריות

מול הבדותות ורעיונות הניו־אייג' שפושם בשנים האחרונות בשם קוצק, ראוי להביא את עדות תלמידו החסיד רבי אהרן וולדן שמתאר (בספרו "שם הגדולים החדש") את הרבי מקוצק כלוחם נחוץ נגד המשכילים ומהרסי הדת. הוא מספר על הנסיעות אליו וחותרם:

ובאש קודש האירו ברקיו תבל, הפליא עצה והגדיל תושיה, גם עד זקנה ושיבה לא כהתה עינו הבדולח, וחציו היו שנונים להיות קולע אל השערה ולא יחטיא, כפעם בפעם ביום הלחמו ביום קרב.

סוף דבר הכל נשמע. זו הדרך וזו העיר קוצק. לא בהתבודדות ובהסתגרות עובדים את השם אלא להפך: "ואנשי קודש תהיו לי" – "מענטשלך הייליג" (קודש אנושי). להיות מעורב עם הבריות ולהתבודד בתוכן. %